

Wokół zagadnień języka religijnego Refleksja po lekturze książki Kazimierza Ożoga *Polskie pieśni religijne. Aspekty językowe i kulturowe* (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2022, 345 s.)

On the issues of religious language. A reflection after reading Kazimierz Ożog's book *Polskie pieśni religijne. Aspekty językowe i kulturowe / Polish religious songs. Linguistic and cultural aspects* (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2022, 345 s.)

Dorobek językoznawstwa polonistycznego w ostatnich latach XX w. i początkowych XXI w. wzbogacił się o nowe, wartościowe publikacje. Odnosi się to także do badań nad językiem religijnym, nazywanym również językiem religii, językiem Kościoła, językiem *sacrum*, stylem religijnym, dyskursem religijnym. W *Przewodniku po stylistyce polskiej* pod redakcją Stanisława Gajdy (1995), w rozdziale *Styl religijny*, Marzena Makułowska (1995, s. 449–473) zamieszcza wykaz 224 pozycji bibliograficznych, podaje krótkie uwagi terminologiczne, pokazuje kierunki zainteresowań językiem religijnym, różnicowanie wewnętrzne i gatunki języka religijnego oraz właściwości tej odmiany językowej.

Współczesny język religijny jest wewnętrznie zróżnicowany, zaspokaja różne potrzeby komunikacyjne wspólnot wierzących. Renata Przybylska i ks. Wiesław Przyczyna charakteryzując go, piszą:

Mamy tu bowiem do czynienia i z językiem sakralnym (liturgia, Pismo Święte), i stylem oratorskim (kazania), i z językiem urzędowym (dokumenty Kościoła), i z artystycznym (pieśni, kolędy, modlitwy), i z odmianą oficjalną „języka władzy” (listy pasterskie, listy biskupów), i z odmianą medialną (prasa i inne media wyznaniowe), i w końcu z językiem w wersji potocznej, używanej na co dzień.

Przybylska i Przyczyna, 2012, s. 105

Nieco inną definicję podają ks. Wiesław Przyczyna i Gerard Siwek, zwracając uwagę na określone pole doświadczenia, w tym wypadku doświadczenia religijnego:

Język religijny jest więc swoistą odmianą języka ogólnego, będącą środkiem komunikacji w życiu religijnym. Uwzględniając fakt, że człowiek religijny posługuje

się w życiu różnymi językami, można powiedzieć inaczej, że *język religijny jest to język, którym postuguje się człowiek w sytuacji religijnej*.

Przyczyna i Siwek, 1999, s. 130–131

Nowsze publikacje, dotyczące języka religijnego, odnoszą się m.in. do zagadnień leksykalnych, frazeologicznych, stylistycznych, obejmują problemy przekładów biblijnych, homiletyki, językowych obrazów *sacrum*, języka modlitwy, a także dawne i współczesne reprezentacje gatunkowe i tekstowe. Warto też tu odnotować prace o charakterze genologicznym, retorycznym czy wreszcie pragmatycznym.

W zakres badań nad polskim językiem religijnym¹ dobrze wpisuje się obszerna monografia Kazimierza Ożoga, znakomite studium językowo-kulturowe dotyczące polskich pieśni religijnych, stanowiące ważną część dyskursu religijnego i wzbogacające go o nowe treści².

Każdy człowiek, członek wspólnoty Kościoła katolickiego, zna po kilka pieśni religijnych śpiewanych podczas Mszy św., w czasie liturgicznym świąt Bożego Narodzenia, Wielkiego Postu, Wielkanocy, Zielonych Świątek, w czasie procesji Bożego Ciała i innych. Mieszkańcy wsi kiedyś bardzo licznie śpiewali pieśni maryjne, teraz wykonują je w mniejszym gronie, ale wciąż przy wiejskich krzyżach, kapliczkach. Pamiętają oni modlitwy, śpiewy domowe babć, dziadków i ich praktyki religijne, m.in. peregrynacje obrazu Matki Bożej Częstochowskiej i pieśni śpiewane w ich czasie. Są też i takie pieśni, które – jak zaznacza autor – dobrze wypełniają religijne cele, wchodzą w przestrzeń komunikacyjną i kulturową polskiej wspólnoty, mają wpływ na świadomość narodową, np. *Te Deum*, *Boże coś Polskę*, *Bogurodzica*, *Suplikacje*. Zachwyty budzą również pieśni pielgrzymkowe oraz pieśni śpiewane na odsłonięcie czy zasłonięcie obrazu Matki Bożej czczonej w danym kościele parafialnym i w związku z tym nazywanej np. Matką Bożą Łaskawą Kielecką, Matką Bożą Włoszczowską³. Krakowsko-rzeszowski językoznawca pisze:

Pieśni były pierwszą edukacją literacką, uczyły prawd wiary, przybliżyły religijny obraz świata, przedstawiały zalecany przez chrześcijaństwo system wartości, odmierzaly czas, wyznaczały obyczajowość, wpływały wreszcie nie tylko na świadomość narodową [...], ale także na zachowania codzienne wielu wspólnot, były organiczną częścią także „świeckiego” działania Polaków, zwyczajnej bytowej aktywności, zanurzonej jednak w ciągłym odniesieniu do Boga.

s. 12

Jak zatem widać, polska pieśń religijna zajmuje szczególne miejsce w życiu duchowym dawnych i współczesnych Polaków.

¹ Zob. np. niektóre artykuły: Bajerowa (1988a i 1988b), Matuszczyk (2007); Przyczyna i Siwek (1999). Por. też uwagi na temat języka religijnego zawarte w artykule: Pasek i Skowronek (2012) czy w publikacji Sztajer (2009).

² Por. interesujące uwagi Olega Leszczaka (2010) na temat typów dyskursów w świetle funkcjonalno-pragmatycznej teorii dyskursu. Zdaniem badacza, dyskurs religijny jest częścią makrodyskursu społeczno-etycznego obok dyskursów ekonomicznego, naukowego, estetycznego, filozoficznego itd. Zob. też rozdział 4.1. pracy Leszczaka pt. *Religia. Etyka a wiara* (Leszczak, 2010, s. 89–101).

³ Zob. np. rozdział *Pieśni wielbiące Boga* (Długosz, 2001, s. 188–191).

Publikacja Ożoga – choć jest poświęcona polskiej pieśni religijnej – to jednak materiał w niej opisany przekracza ramy gatunkowe pieśni religijnych i obejmuje całe sekwencje tekstowe czy inne gatunki, którym odpowiadają pieśni śpiewane podczas nabożeństw, takich jak np. gorzkie żale, nieszpory, godzinki⁴. Książka jest rezultatem badań autora nad językiem i rolą pieśni w życiu Polaków. Badania rozpoczęto w 2007 r., a zainicjowały je audycje w rzeszowskim katolickim Radiu Via, cykl publikacji popularnonaukowych w tygodniku „Niedziela” i na portalu diecezji rzeszowskiej, a także wykłady kierowane do różnych środowisk na Podkarpaciu.

Ożóg to rzetelny badacz dobrze znający religijność ludową, umiejętny obserwator życia religijnego na podkarpackiej wsi, także w mieście. Jego praca wyrosła z potrzeby serca, z troski o zachowanie religijnego dziedzictwa językowo-kulturowego. Wpisał on w nią osobiste doświadczenia i zaangażowanie religijne, których nie ukrywa i nie wstydzi się.

Na podkreślenie i wyróżnienie zasługuje całe instrumentarium językoznawcze wykorzystane w części analitycznej monografii. Badacz stosuje różnorodne metodologie badań tekstu, a ich podstawę stanowi krytyczna analiza tekstu. Monografia jest osadzona w nurcie badań interdyscyplinarnych: są to badania tekstologiczne, historyczno-teoretycznoliterackie, pragmatyngwistyczne (pieśni religijne jako sekwencje aktów mowy), a także z zakresu teologii oraz stylistyki. Inny rodzaj zastosowanej metodologii badań to teoria JOS-u. Całość badań osadza uczony w szerokim kontekście kulturowym. Jest on istotny, „polskie pieśni religijne współtworzyły bowiem dawniej wielkie rytuały społeczne, które były wielkimi przekazami znakowymi skierowanymi ku sacrum” (s. 21). Ważne są lokalne zwyczaje związane z Adwentem, świętami Bożego Narodzenia, Wielkanocą, Wielkim Postem, Zielonymi Świątkami, licznymi odpustami, zwyczajami pogrzebowymi⁵.

Źródłem pozyskiwania materiału pieśniowego jest *Śpiewnik kościelny* księdza Jana Siedleckiego (pierwsze wydanie broszurowe, zatytułowane *Śpiewniczek zawierający pieśni kościelne z melodyami dla użytku młodzieży szkolnej*, pochodzi z 1876 r.⁶). Autor korzysta z dwóch wydań śpiewnika: przedsochorowego z 1959 r. i z wydania nowego z 2013 r. Dodatkowo zbiór ten poszerzają teksty z liturgii Mszy św. pochodzące z miesięcznika „Oremus”,

⁴ Podzielać w tym względzie opinię Recenzenta monografii prof. dr. hab. Stanisława Koziary.

⁵ Zob. np. Masojć i in. (2013).

⁶ Historie 40 kolejnych edycji śpiewnika przedstawia Ożóg w przypisie 6 na s. 23. Warto zwrócić uwagę na typologie pieśni religijnych. Przykładowo, w moim modlitewniku *Droga do nieba. Modlitewnik dla katolików wszystkich stanów* opracowanym przez grono kapłanów Śląska Opolskiego (Opole 1961, wyd. XXII), mającym wartość pamiątki rodzinnej, podział jest następujący: pieśni mszalne, pieśni na Boże Narodzenie, pieśni na dzień Starego Roku, pieśni na Święto Trzech Króli, pieśni na Nowy Rok, pieśni na Popielec, pieśni postne, pieśni na Niedzielę Palmową, pieśni na Wielki Piątek, pieśni wielkanocne, pieśni na Zielone Świątki, pieśni do Trójcy Przenajświętszej, pieśni do Przenajświętszego Sakramentu, pieśni podczas Komunii świętej, pieśni do Najświętszego Serca Jezusa, pieśni na uroczystość Chrystusa Króla, pieśni o Matce Boskiej, pieśni pątnicze, pieśni do Matki Boskiej w Lourdes, pieśni podczas majowego nabożeństwa, pieśni do Matki Boskiej Królowej Polski, pieśni do Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, Matki Boskiej Szkaplerznej, na Wniebowzięcie NMP, pieśni do Serca NMP, pieśni do Matki Boskiej Częstochowskiej, na narodzenie NMP, do Matki Boskiej Różańcowej, pieśni do Świętych Pańskich, pieśni przygodne, pieśni za dusze zmarłych.

a także fragmenty z modlitewników i opracowań teologicznych. Liczba analizowanych pieśni w tych dwóch wydaniach *Śpiewnika...* jest różna: w I wydaniu – 570, w II zaś – 607.

Ozóg definiuje w publikacji gatunek polskich pieśni religijnych, dokonuje ich podziału wg kryterium treściowego: pieśni związane z wydarzeniami historii zbawienia, pieśni na cześć Osoby duchowej, pieśni wyodrębnione ze względu na kryterium intencji modlitewnej. Słusznie pisze, że część analizowanych pieśni jest znana ze śpiewu w trakcie liturgii Mszy św. (ok. 4–5 pieśni śpiewanych w czasie poszczególnych etapów Mszy św.: na wejście, w czasie Ofiarowania, w czasie Komunii św., po błogosławieństwie końcowym).

Architektonika tego tekstu naukowego jest przejrzysta i logiczna: wyróżniono trzy części podzielone na 17 rozdziałów.

W pierwszej części, która stanowi tło do rozważań, określono zakres badań, scharakteryzowano źródło pozyskania materiału badawczego i korpus tekstowy pieśni, zawarto informacje o metodologii badań tekstów pieśniowych, wyjaśniono rozumienie terminów, a także przedstawiono stan badań nad polskim językiem religijnym i pieśniami.

Część druga pt. *Studia szczegółowe* zawiera niektóre zagadnienia związane z tematycznym (treściowym) podziałem pieśni wg okresów roku liturgicznego, np. rozdział III dotyczy pieśni na Wielki Post; z kolei w rozdziale IV przybliżono charakterystykę pieśni śpiewanych na Wielkanoc, a rozdział V obejmuje pieśni śpiewane w czasie nieszporów i psalmy. Kryterium ich doboru stanowi także wartość artystyczna oraz rola w kulturze religijnej.

Porządek opisu tych wyróżnionych pieśni jest określony i wyznaczony przez uwagi ogólne (wprowadzenie – rodzaj tła historyczno-kulturowego), uwagi teologiczne i typologiczne, szczegółowy komentarz analityczny do tekstów oraz krótkie podsumowanie (s. 47–160). Odnosi się to do pieśni adwentowych, pieśni na Boże Narodzenie⁷ (uwagi o języku kolęd i pastorałek), pieśni wielkopostnych⁸. Jeśli chodzi o pieśni pasyjne, to badacz charakteryzuje pieśni krótsze, szczegółowo zaś poetyckie perły: *O krwi najdroższa*, *Ogrodzie oliwny*. Ze zbioru pieśni wielkanocnych (w *Śpiewniku* z roku 1959 znajduje się 18 pieśni na Wielkanoc, z roku 2013 zaś odczytamy 22 utwory) szczegółowej analizie językowej poddał Ozóg dwie pieśni: *Chrystus z martwych wstał jest* i *Ekultet* – wspaniały hymn wielkanocny. Trochę więcej uwagi poświęcił *Nieszporom po polsku* i *Godzinkom o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*. Przykładowo w *Nieszporach po polsku* zastosował metodę badania leksyki z wykorzystaniem teorii pól językowych – leksyka pogrupowana tematycznie (pola tematyczne): słownictwo związane z *sacrum*, leksyka dotycząca człowieka, jego życia na ziemi, pracy, słownictwo odnoszące się do moralności. Przybliżył też niewyszukane tropy stylistyczne.

Część trzecia, najobszerniejsza, zatytułowana *Ogólne spojrzenie na polskie pieśni religijne*, liczy 162 strony. Zawiera informacje na temat kształtu poetyckiego polskich pieśni religijnych, nazywania Boga w tych tekstach, tytułowania Matki Bożej, wyrazów częstych w polskich pieśniach: *łaska* i *chwała*, wartości i antywartości, podmiotu literackiego: podmiot śpiewający oraz elementów łącin w obu wydaniach *Śpiewnika*.

⁷ Zob. np. artykuł Kazimierza Długosza *Kłopotliwy język pieśni adwentowych* w: Długosz, 2001, s. 54–64; rozdział IV pt. *Osobliwości językowe polskich kolęd* publikacji Marii Borejszo (1996, s. 85–102).

⁸ Zob. artykuły Bogdana Walczaka, *Najstarsze pieśni pasyjne i wielkanocne w języku polskim*, Tomasa Lisowskiego, *Osobliwości językowe pieśni wielkopostnych* oraz Jolanty Migdał, *Osobliwości językowe pieśni wielkanocnych* w: Borejszo, red., 1997.

W rozdziale IX *Kształt polskich pieśni religijnych* części trzeciej analizy obejmują cechy prozodyjne tych utworów melicznych – rymy, refren, przerzutnie, anafory i inne, np. budowę stroficzną (typy strof), epitety, w tym grupę epitetów metaforycznych, metafory jako podstawowe figury stylistyczne. Rola metafor jest w tych tekstach znacząca. Autor poddaje je szczegółowej charakterystyce, pokazuje cały system metaforyczny: metafora wynikająca z opozycji światło – ciemność, dół – góra, metafora drogi, metafora królestwa, bramy, obfitego źródła (zdroju, krynicy), miłości, pasterza i owczarni, metafora przepaści. Innym tropem poetyckim są porównania (ok. 50), pytania retoryczne, epitety, w tym epitety szeregowe, figury składniowe, np. paradoks.

Ważny element charakterystyki lingwistycznej stanowi ekspresywność polskich pieśni religijnych. Ożóg zwraca uwagę na różne językowe wykładniki ekspresywności: graficzne środki oznaczające emocje, emocjonalny zwrot do adresata, emocjonalne nazwanie drugiej osoby, ekspresywność niesiona przez niektóre części mowy, np. przymiotniki, przysłówki, realizowana przez wykrzyknienia, wyznaczona przez pytania retoryczne, partykuły, powtórzenia. Innymi nośnikami ekspresywności są elementy słowotwórcze, np. prefiksy przymiotnikowe *naj-* i *prze-*.

Nieliczne uwagi dotyczą emocjonalności polskich pieśni religijnych wyrażonej w pieśniach zaczynających się od incipitu *Witaj*. Polskie pieśni religijne wyrażają uczucia przez ich bezpośrednią nominację (emocjonalność eksplicytna), np. radości, miłości, żalu za grzechy, smutku, lęku, gniewu Boga (s. 214–219).

Bardzo interesujące są wyniki analizy wykorzystujące elementy pragmalingwistyczne. Pieśni religijne traktuje się jako wielki akt mowy składający się z kilku aktów pośrednich: uwielbienia Boga, pochwały Świętych Pańskich, prośby, dziękczynienia, konstatacji teologicznej, skruchy.

Jeden z rozdziałów (XII) odnosi się do wariantów imienia Boga⁹ w polskich pieśniach religijnych (s. 247–274). Uderza bogactwo różnych typów nominacyjnych: wariant *Bóg, Bóg Ojciec, Stworzyciel, Stwórca, Sędzia, Jezus, Chrystus, Syn Boży, Wcielone Słowo, Zbawiciel, Odkupiciel, Baranek, Baranek Boży, Najwyższy i Wieczny Kapłan, Duch Święty, Święta Trójca*, wariant *Pan, Król* itd. Ostatnią grupę tworzą warianty okazjonalne: *Pasterz, Serce Jezusa, Chleb, Ciało, Krew, Lekarz, Hostia, Najświętszy Sakrament i Światłość*.

Rozdział XIII jest poświęcony tytułom nadawanym Matce Bożej (por. np. opracowania Mariana Kucały (1988), Marzeny Makuchowskiej (2005), Katarzyny Skowronek (2006), Halszki Górny (2010)). Prawdą jest, że „Maryja w dziejach kultury i religijności polskiej stanowi trudny do przecenienia fenomen” (s. 275). Tytułowanie Maryji¹⁰ ma wiele odniesień. Nomi-

⁹Odnośnie do różnorodnych form językowych w funkcji nazywania Boga zob. np. artykuły: Anny Różyło (2006, s. 337–347), Marii Wojtak (2006, s. 101–113) i Katarzyny Sobstyl (2006, s. 297–304) zawarte w: Szarzyńska i Tokarski, red., 2006. Por. także artykuły Małgorzaty Rybki i Jolanty Sławek (2005), Elżbiety Kucharskiej-Dreib (2005), Doroty Kulczyckiej (2007) i monografię Bożeny Sieradzkiej-Baziur (2006).

¹⁰Por. inne sposoby nazywania Maryji, np. w tekstach poetyckich (np.: Skorupska-Raczyńska, 2007; Ruta i Wrześniewska-Pietrzak, 2009; Pelikan, 2012) czy w publikacjach ks. Stefana Wyszyńskiego (Zagórska, 2009). W artykule Katarzyny Zagórskiej interesujące są zestawienia frekwencyjne odnoszące się do Maryji (s. 83–84), świadczące o „maryjności” kardynała Wyszyńskiego. Jaroslav Pelikan (2012, s. 2) pisał, że żadna kobieta w dziejach ludzkości nie stała się natchnieniem tyłu ludzi, co Maryja

nacja podstawowa to *Maryja (Maria)*; pojawiają się też inne deskrypcje: *Matka, Dziewica, Panna*, warianty *Królowa i Pani, Niepokalana, Madonna* i warianty chyba najbardziej znane, bo pochodzące od lokalizacji sanktuarium, np. *Matka Boża Kalwaryjska, Matka Boża Ostrobramska, Matka Boża Częstochowska, Pani Licheńska, Królowa Sudetów* itd. Ważne funkcje w zbiorze nazewnictw Maryi pełnią warianty poetycko-biblijne (s. 291–292). Interesujące są też intensywa nazewnictwa i przydawki określające (s. 292–293). Nazewnictwo Maryi jest dowodem na to, że jej kult jako osoby świętej zajmuje ważne miejsce w polskiej społeczności, że jest ona Matką polskiego narodu i że Polacy są „bardzo maryjnym narodem” – określenie Ożoga (s. 297).

Innym sposobem opisu języka pieśni religijnych jest usytuowanie go w kręgu aksjologii. Wskazuje na to rozdział XIV *Wartości i antywartości w polskich pieśniach religijnych* (s. 298–310). Ożóg wymienia cztery sytuacje szczególnie obciążone aksjologią:

Są to swoiste grupy treściowe, wielkie moduły semantyczne wskazujące na liczne wartości, których promieniowanie dobrem nasila się wraz z przywoływaniem następujących sytuacji: sytuacja **pierwsza** to relacja Bóg – człowiek, sytuacja **druga** jest relacją człowiek – Bóg, **trzecia** człowiek – wspólnota, sytuacja **czwarta** człowiek wobec samego siebie.

s. 301

Dwa krótkie rozdziały dotyczą podmiotu literackiego (podmiot śpiewający) w polskich pieśniach religijnych (s. 311–318) oraz miejsca łaciny w dwóch wydaniach *Śpiewnika kościelnego* ks. Jana Siedleckiego.

Ostatni rozdział ma charakter małych studiów leksykalnych dwóch wybranych leksemów w polskich pieśniach religijnych, tj. leksemów *łaska* i *chwała*. Można by się zastanowić nad inną jego lokalizacją w tekście, np. po rozdziale X.

Syntetyczne zakończenie monografii zostało zamknięte w postaci oryginalnej, niezwykle interesującej **formuły zdumienia**, która ma źródło w fascynacji autora problematyką badawczą, w fenomenie polskiej pieśni religijnej od wieków towarzyszącej polskiej wspólnotie narodowej, a szczególnie ważnej i dobrze obecnej w trudnych latach jej historii. **Zdumienie pierwsze** dotyczy szczególnego umiłowania przez polską wspólnotę modlitwy śpiewanej, **zdumienie drugie** wiąże się z historyczną żywotnością polskich pieśni religijnych; **zdumienie trzecie** dotyczy rozlicznych funkcji, jakie pełniła polska pieśń religijna, a **czwarte** z nich obejmuje poczucie cząstkowości badań.

Lingwistyczna refleksja prof. Ożoga nad polskimi pieśniami religijnymi, osadzona w różnych kontekstach badawczych, zaowocowała monografią niezwykle interesującą, wartościową, o dużych walorach poznawczych. Jej autor, wybitny językoznawca, wzbogacił swój niemały dorobek i językoznawstwo polonistyczne o ważną, potrzebną publikację poświęconą religijnemu dziedzictwu językowemu, w szczególności – pieśniom religijnym, zebranym

---

Dziewica. W kontekście nazywania Maryi zob. tytuły niektórych rozdziałów jego książki: *Służebnica Pańska i Niewiasta Dzielna, Ozdoba Pobożności i Przewodniczka Chórów Niebieskich, Wzór Czystości i Błogosławiona Matka, Matka Bolesna i Pośredniczka, Matka Chwalebna i Wieczna Kobiecość, Niepokalanie Poczęta, Niewiasta obleczona w słońce, Niewiasta na każdy czas – i w każdej potrzebie.*

prawie 150 lat temu przez ks. Siedleckiego, stanowiącym fenomen językowo-kulturowy. Niezależnie od różnych kierunków dotychczasowych badań nad językiem pieśni religijnych stanowią one nadal wdzięczne pole badawcze. W pełni podzielam opinię uczonego, że polska pieśń religijna to „wielka narodowa rzecz”.

Literatura

- Bajerowa, I. (1988a). Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego polskiego języka religijnego. W: M. Karpluk, J. Sambor (red.), *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane* (s. 21–44). Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Bajerowa, I. (1988b). Rola języka we współczesnym polskim życiu religijnym. W: M. Karpluk, J. Sambor (red.), *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane* (s. 9–20). Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Borejszo, M. (1996). *Boże Narodzenie w polskiej kulturze*. Wydawnictwo „W drodze”.
- Borejszo, M. (red.). (1997). *Wielkanoc w polskiej kulturze*. Wydawnictwo „W drodze”.
- Długosz, K. (2001). *Język, religia, kultura*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Droga do nieba. Modlitewnik dla katolików wszystkich stanów*. (1961). (oprac.) Grono kapłanów Śląska Opolskiego. Wydawnictwo Świętego Krzyża.
- Gajda, S. (red.). (1995). *Przewodnik po stylistyce polskiej*. Uniwersytet Opolski.
- Górny, H. (2010). Określenia maryjne w wybranych encyklikach Jana Pawła II. W: K. Ożóg, B. Taras (red.), *Karol Wojtyła Jan Paweł II – Słowa prawdy i życia. Studia lingwistyczne* (s. 175–185). Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kucała, M. (1988). Od Bogurodzicy do Madonny. Nazywanie Matki Boskiej w historii polszczyzny. W: M. Karpluk, J. Sambor (red.), *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane* (s. 133–144). Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kucharska-Dreif, E. (2005). Nazywanie Boga we współczesnych katolickich kazaniach polskich i niemieckich (Triduum Paschalne i Wielkanoc). W: S. Mikołajczak, T. Węclawski (red.), *Język religijny dawniej i dziś. Materiały z konferencji, Gniezno, 3–5 czerwca 2004* (t. 2, s. 136–146). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Kulczycka, D. (2007). Jakieś „Ty”: – poetyckie obrazy Boga w wierszach Stanisława Barańczaka. W: P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka (red.), *Język religijny dawniej i dziś. Materiały z konferencji, Poznań 24–26 kwietnia 2006* (t. 3, s. 488–497). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Leszczak, O. (2010). *Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Lisowski, T. (1997). Osobliwości językowe pieśni wielkopostnych. W: M. Borejszo (red.), *Wielkanoc w polskiej kulturze*. Wydawnictwo „W drodze”.
- Makuchowska, M. (1998). *Modlitwa jako gatunek języka religijnego*. IFP Uniwersytetu Opolskiego, Wydawnictwo TiT Leszek Noceń.
- Makuchowska, M. (2005). Obraz Maryi w starych i nowych pieśniach kościelnych. W: S. Mikołajczak, T. Węclawski (red.), *Język religijny dawniej i dziś. Materiały z konferencji, Gniezno, 3–5 czerwca 2004* (t. 2, s. 448–454). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Masojć, I., Syrnicka, K., Žičkienė, A. (zebr. i oprac.). (2013). *Polskie pieśni pogrzebowe na Wileńszczyźnie. Antologia* [przeł. M. Dwilewicz, A. Lazauskas, B. Dwilewicz]. Lietuvos edukologijos universiteto leidykla „Edukologija”.

- Matuszczyk, B. (2007). Dlaczego spór o język religijny? W: P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka (red.), *Język religijny dawniej i dziś. Materiały z konferencji, Poznań 24–26 kwietnia 2006* (t. 3, s. 151–157). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Mazurkiewicz, R. (2002). *Polskie średniowieczne pieśni maryjne. Studia filologiczne*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie.
- Migdał, J. (1997). Osobliwości językowe pieśni wielkanocnych. W: M. Borejszo (red.), *Wielkanoc w polskiej kulturze*. Wydawnictwo „W drodze”.
- Pasek, Z., Skowronek, K. (2012). „Atrakcyjność” języka nowych ruchów religijnych z perspektywy językoznawczo-kulturoznawczej. W: A. Markowski, R. Pawelec (red.), *Oblicza polszczyzny* (s. 105–112). Narodowe Centrum Kultury.
- Pelikan, J. (2012). *Maryja przez wieki*, przeł. J. Pocij. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Przybylska, R., Przyczyna, W. ks. (2012). Archaiczny czy nowoczesny, wzniosły czy potoczny, żargon czy nowomowa? Język polski w Kościele Rzymskokatolickim. W: A. Markowski, R. Pawelec (red.), *Oblicza polszczyzny* (s. 105–112). Narodowe Centrum Kultury.
- Przyczyna, W., Siwek, G. (1999). Język w Kościele. W: W. Pisarek (red.), *Polshczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci* (s. 130–148). Ośrodek Badań Prasoznawczych. Uniwersytet Jagielloński.
- Różyło, A. (2006). Bóg dla dzieci – obraz semantyczny Boga w piosenkach Arki Noego. W: D. Szarzyńska, R. Tokarski (red.), *Człowiek i sacrum. O pojęciach religijnych w języku i kulturze. Materiały pokonferencyjne* (s. 337–347). Towarzystwo Naukowe Sandomierskie, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza.
- Ruta, K., Wrześniewska-Pietrzak, M. (2009). Językowy obraz Matki Boskiej w poezji Kazimierzy Iłłakowiczówny. W: P. Bortkiewicz ks., S. Mikołajczak, M. Rybka (red.), *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym). Materiały z konferencji Gniezno 22–24 września 2008* (t. 5, s. 398–398). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Rybka, M., Sławek, J. (2005). Językowy obraz Boga w poezji ks. Jana Twardowskiego. W: S. Mikołajczak, T. Węćławski (red.), *Język religijny dawniej i dziś. Materiały z konferencji, Gniezno, 3–5 czerwca 2004* (t. 2, s. 425–435). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Sieradzka-Baziur, B. (2006). *Między błogosławieństwem a przekleństwem. Zagadnienie języka religijnego w twórczości Jana Kasprowicza*. Wydawnictwo „Lexis”.
- Skorupska-Raczyńska, E. (2007). Językowa kreacja Bożej Matki w ludowej liryce religijnej (na przykładzie antologii „Prowadź nas w jasność”). W: P. Bortkiewicz ks., S. Mikołajczak, M. Rybka (red.), *Język religijny dawniej i dziś. Materiały z konferencji, Poznań 24–26 kwietnia 2006* (t. 3, s. 578–587). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Skowronek, K. (2005). *Między sacrum a profanum. Studium językoznawcze listów pasterskich Konferencji Episkopatu Polski (1945–2005)*. Wydawnictwo „Lexis”.
- Sobstyl, K., (2006). Językowy obraz Boga w wypowiedziach osób samotnych. W: D. Szarzyńska, R. Tokarski (red.), *Człowiek i sacrum. O pojęciach religijnych w języku i kulturze. Materiały pokonferencyjne* (s. 297–304). Towarzystwo Naukowe Sandomierskie, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza.
- Sztajer, S. (2009). *Język a konstytuowanie świata religijnego*. Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Walczak, B. (1997). Najstarsze pieśni pasyjne i wielkanocne w języku polskim. W: M. Borejszo (red.), *Wielkanoc w polskiej kulturze*. Wydawnictwo „W drodze”.
- Wojtak, M. (2006). Obraz relacji Bóg – człowiek w Modlitewniku dla głuchoniemych „Effeta”. W: D. Szarzyńska, R. Tokarski (red.), *Człowiek i sacrum. O pojęciach religijnych w języku i kulturze. Materiały pokonferencyjne* (s. 101–113). Towarzystwo Naukowe Sandomierskie, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza.

Zagórska, K. (2009). Per mariam – Soli Deo. O maryjności Prymasa Tysiąclecia. W: P. Bortkiewicz ks., S. Mikołajczak, M. Rybka (red.), *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym). Materiały z konferencji Gniezno 22–24 września 2008* (t. 5, s. 75–84). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.

